

Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi, FSMVÜ

10 Mart 2020 tarihinde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi çatısı altında yeni bir akademik merkez açıldı. “Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi” adlı bu merkezin çalışma alanı el yazmaları/kültürüdür ve bu alanda Türkiye’deki tek akademik araştırma ve uygulama merkezidir. El yazmalarının tarih, dini bilimler ve edebiyat çalışmalarındaki merkezi rolü ve yazmalar alanının akademik çalışmalarda müstakil bir alan olmaya doğru gitmesi nedeni ile bu merkezin kurulması önemlidir.

Bu yazıda hem bu merkezi tanıtmayı, hem de önemine dikkat çekmeyi amaçlamaktayız. Bunu yapmak için kısaca böyle bir merkeze neden ihtiyaç olduğunu ve Merkez’in hedeflerini göz önüne sermek gerekir. Önce, böyle bir merkez neden gerekliydi? El yazmalarına hasredilmiş önemli bir devlet kurumunun¹ yazmalar üzerine zaten önemli işler (dijitalizasyon, koruma, yayın) gerçekleştirdiği, onlarca el yazması kütüphanesinin oldukça etkili bir şekilde çalıştığı bir ortamda FSMVÜ Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi kendini nasıl konumlandırmaktadır?

Hem akademik bir disiplin hem de içinde yaşadığımız hayatın kurucusu olarak tarih el yazmalarından (yazmalar) önemli ölçüde beslenir. Yazmalar İslam dünyasında 19. yy.ın ikinci yarısında matbaada basılan eserler hâkim hale gelene kadar bu dünyanın en önemli fiziksel eser yazma, aktarma ortamı idiler. İslam’ın erken zamanlarından 1800’lere kadar olan devrede herhalde

1 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı’nın dijitalizasyon, koruma, koleksiyon idaresi ve yazma yayını alanında yaptıkları övgüyü hak etmektedir.

milyonlarca cilt yazma eser ortaya çıktı.² Bugün bu külliyattan geriye küçük bir kısmı kalmış olsa da elimizdeki yazma sayısı yüzbinlerle ifade edilmektedir.³

Tarih, kültür, düşüncenin yazılı olarak aktarıldığı en önemli/hacimli iki kaynak grubundan birinin yazmalar (diğeri arşiv belgeleri) olduğunu hatırlayacak olursak bu külliyatın günümüz için önemi daha iyi anlaşılır. Bu önemi dünyanın çeşitli yerlerinde takdir eden bilim insanları özellikle Kıta Avrupası ve Amerika'da İslam yazmalarına dair çeşitli ekip çalışmaları gerçekleştirmişler, yayınlar yapmışlar ve daha da önemlisi İslam yazma eser kültürüne dair tanım(lar) yapmayı ve terim(ler) bulmayı başarmışlardır.⁴

Yazma külliyatının büyüklüğü ve yazmalardaki belli unsurlar İslam dünyasının en azından belli zaman ve yerlerde 'yazı yoğun' bir kültür olduğuna işaret eder. 'Yazma pratikleri', buna eşlik eden 'okuma' ve 'dinleme pratikleri' bu yazmaları üreten birey(ler)i, çevreyi ve toplumu tanımlayan pratiklerdi. Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin çıkış noktası tam olarak budur. Yazmalar bize içlerindeki eserlerin aktardığı doğrudan bilgilerin ötesinde onları yazan ve kullanan (okuma veya dinleme) kişi ve toplumlara dair ne söylerler? Kısaca söylemek gerekirse 'yazma kültürü' nedir? Bu soruyu sorarken her zaman için geçerli tek bir "yazma kültürü" olduğunu iddia etmiyoruz. Bu kültürün, ya da kültürlerin, ne olduğu ve zaman içinde nasıl dönüştüğü Merkez'in esas ilgi alanıdır.

- 2 Tabii ki tüm İslam tarihi boyunca ne kadar yazma yazıldığını belirlemek pek mümkün gözüküyor. Ancak Moğol istilası sırasında Bağdat'ta milyonlarca cilt, bir başka tarihsel noktada Endülü's'te 400000 cilt kitap olduğunu belirten rivayetler 'milyonlarca cilt' tahminini olası kılmakta. Tarih eserlerinde çokça rastladığımız kişisel kütüphane büyüklükleri üzerine sistematik bir çalışma bu konudaki bilgimizi bir sonraki seviyeye taşıyabilir.
- 3 Savaşlar, felaketler (özellikle yangın), ya da kağıt kurtları, nem, asitli kağıtlar gibi doğal düşmanları yazmaları yüzyıllar boyu tahrip ettiler. Günümüze kalan yazmaların sayısı hakkında kaba bir hesaplama şu şekilde yapılabilir: Türkiye, İran ve Hindistan İslam dünyası yazmaları alanında en sistemli kütüphane ve en büyük koleksiyon sahipleri olarak 100000 cilt üstünde yazmaya sahiptirler (Bir cilt içindeki birden fazla eseri hesaba katmadan). Arap dünyası, Ortaasya, Avrupa'da on binlerce cilt yazma olduğunu biliyoruz. Herhalde Afrika'da da bu civarda bir yazma külliyatı var. Kütüphane koleksiyonları dışında kişilerin ellerinde de hatırı sayılır miktarda yazma bulunduğunu göz önüne alırsak halihazırda varolan İslam dünyası yazmaları varlığının yüzbinler seviyesinde olduğu söylemek mümkün gözükmemekte. Bu manzara yazmalar alanındaki dijitalleşme ihtiyacına işaret etmekte: i) elimizde ne olduğu bilmek ve ii) bunlara erişebilmek için.
- 4 Alanda standart haline gelen bir örnek için bkz. Adam Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, Trc. M. Cüneyt Kaya, Ali Benli, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

Merkezin Hedefleri

Merkez'in hedefleri üç temel alanda gruplanabilir: araştırma, uygulama ve alandaki eksikleri tespit ederek tamamlama yolunda adım atma. Şimdi kısaca bunların her birine değinmek istiyoruz.

Araştırma Hedefleri

Yazmalara yakından bakıldığı zaman çeşitli unsurları içerdiklerini kolayca görebiliriz: isimlendirme (sebeb-i tesmiye), fihrist, girişlerindeki beraatü'l-istihlal kısmı (içeriğe dair yönlendirici girişler), yazılış sebepleri (sebeb-i telif), istihsah kayıtları, okuyucu notları, mecmuaların yapısı, alana göre farklılaşan terimler, vb. Bu alanlarda sistematik araştırma yok denecek kadar azdır.⁵ Şimdi bu unsurlara biraz daha yakından göz atalım.

Fihristler (fihrist türleri, ortaya çıkış zaman ve nedenleri)

İlk bakışta yazmaların kullanımını kolaylaştırma amacıyla eklendiğini düşündüğümüz, -çünkü bir başka fikre göre içindekileri göz önüne sererek satışı kolaylaştırma amacı da gözetilmiş olabilir- fihristler daha ziyade 16. yy. ve sonrasında yaygınlaşmış görülüyor. Liste, tablo, metin içi olarak başlıca üç grupta sınıflandırabileceğimiz fihristlerin ne zaman, niye, nasıl yaygınlaştıkları, bunları kimin yaptığı, kullananların nasıl kullandığı, fihrist şeklinde bir tablo hazırlamanın zamanın zihniyeti ile bir ilişkisi olup olmadığı gibi bir seri soru daha işin başında bizi beklemektedir.

Beraatü'l-istihlaller⁶

Hemen girişte yer alan bu kısım ilk bakışta edebi özenle ifadelerin seçildiği söz sanatlarını kullanmaya çalışan bir kısım gibi gözükse de eserin içeriğine, yazarın

5 Bu unsurlardan istinsah kayıtlarını inceleyen doktora tezi seviyesinde bir çalışmaya artık sahibiz: Sami Arslan, "Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak: Osmanlı İlim Kamuoyunda Bilginin Dolaşımı (İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi)", Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2019. Bu çalışma bildiğimiz kadarı ile Türkiye'de sadece yazma kültürüne odaklanan ilk doktora tezidir.

6 Bu konuda bir makale yayınlanmıştır. Baki Tezcan, "The Multiple Faces of the One: The Invocation Section of Ottoman Literary Introductions as a Locus for the Central Argument of the Text", *Middle Eastern Literatures*, 12 (2009), 27-41.

pozisyonuna ve iddia edeceği fikirlere göndermeler içerir. Bunları eserin yazıldığı alana aşına olanlar herhalde kolaylıkla anlıyorlardı, ancak günümüzde bu kısımlar da araştırma konusu olarak keşfedilmeyi bekleyen yazma yapı taşlarındandır.

Eser isimlendirme pratikleri (sebeb-i tesmiye)

Yazarların eserlerine verdikleri isimler kendi hâmlerine, eserin sebeb-i telifine ya da eserin yazıldığı tarihe gönderme yapabilmektedir. ⁷ Buna eserlerin başlıkları ile birbirlerine gönderme yapmaları ihtimalini eklemek gerekir (*Şakayku'n-Numaniyyeler, Dürretü'l-Fahireler*). Eser başlıklarında görülen seci bile bir araştırma konusu olabilmektedir.⁸ Bir metin ve art-metinleri (şerh, haşiyeye) arasında başlıklar üzerinden ilişki kurulabilmesini sağlayan bu yöntemin üzerine düşünmek bize “yatay seci”, “dikey seci”, “kitabın (adının) sesi” gibi kavramları vermektedir. Dolayısı ile bu küçük örnek bile bir araştırma alanı olarak yazmaların kavram (ve soru) üretmekte verimli bir alan olduğunu düşündürmektedir.

Bölüm isimlendirmeleri

Yazmalarda eserlerin bölümlerinin çok çeşitli terimlerle (bab, fasl, rasad, harf...) isimlendirildiklerini görürüz. Zaman zaman bu seçimlerin bilinçli seçildiğini ve bölüm alt-bölüm isimlendirmelerinin de kendi aralarında düşünsel bir hiyerarşi içerdiklerini düşündüren yazmalar görmekteyiz. Yazarın ve okuyucu çevresinin zihin dünyalarına, mantıksal ilişki zincirlerine nüfuz edebilmek için bu alanın araştırılması gerekmektedir.

Sebeb-i telifler

Yazmaların hem neden telif edildikleri hem de bu sebebi verirken bunun nasıl ifade edildiği de araştırılmayı bekleyen bir başka konudur. Yazmalar bazen bir

7 Sami Arslan, “İslam Kitap Kültüründe “Şerhi Meşrûha Bağlamak”: Kitap İsimlerinde Seci”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (2019). 123-149. 126-134.

8 Arslan, a.g.e., 126. 134-144. Bu ilginç çalışmanın devamı olarak sorulabilecek bir soru eser isimlendirmelerinde, orijinal eserlerin Arap alfabesi ile yazıldığını hatırlayacak olursak, görsel secinin (birbirine benzeyen harflerin kullanılması) herhangi bir yeri olup olmadığıdır.

hâmî için yazılırlar. Bu durumda araştırmacıyı bekleyen bir sonraki soru eseri hâmînin mi istediği yoksa yazarın kendi inisiyatifi ile bir hâmî için mi yazdığıdır. Bazen yazarın yakın çevresinden bir kişi yazardan yazmasını ister. Buradaki takip eden soru da gerçekten bir yakın kişi mi istemiştir, yoksa yazar kendi isteği sonucu yazmasına rağmen içinde bulunduğu kültürel kodlar sonucu mu bunu böyle ifade etmiştir. Yahut *Füsusul-Hikem*'de olduğu gibi yazarların ilahi aleminden gelen bir işaret üzerine harekete geçtiklerini biliyoruz. Nihayet kendi kendine yazma eylemine girişen yazarlar vardır.

Yazma sebeplerinin ve bunların ifade edilmiş şekillerinin sistematik incelemesi yazma üretiminin sosyal-entelektüel şartları, yazma üretilen çevrelerin dinamikleri, ittifakları ve gerilimleri hakkında çok öğretici olabilir.

İstinsah kayıtları

Bu da bir yazmanın yazıldığı çevre, zaman ve yer açısından çok bilgi sağlayan bir kayıt türüdür. Öncelikle istinsahın ifade edilmiş şekli yazma eyleminin nasıl görüldüğünü gösterir. İstinsah kaydının içerdiği bilgi ise mekân, zaman, yazmanın mukabele yolu ile kontrol edilmesi sebebiyle kazandığı güvenilirlik ve birçok başka şey hakkında bilgi vermektedirler.

Okuyucu notları

Okuyucu notlarını ilk etapta ikiye ayırabiliriz: eserin içeriği, konusuna dair olan notlar ve eser hakkında olmayan, not eden kişinin kendisi açısından önemli gördüğü notlar.⁹ Bunlar o kadar çeşitli olabilmektedirler ki bunları hakkıyla örneklemek zordur: doğum notları, ilaç, yemek tarifleri, fevaid, vefkler, vs. derken bu alanda bir ummanla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Yazmaların kimler tarafından, ne şekilde sahiplenildiklerini gösteren temellük kayıtları da yine detaylı bir incelenmenin bize ekonomik, sosyal ve kültürel tarih hakkında çok aydınlatıcı fikirler sağlayabileceği bir okuyucu notları grubudur. Okuyucu notlarının istikrarlı bir inceleme alanı haline gelmesi, özellikle İslami yazmalar

9 Burada bir başka saptama yapmak gerekirse iki farklı okuyucu notunu ifade etmek üzere farklı terimler kullanma ihtiyacı var gibi görünmektedir.

açısından nispeten yeni bir olgudur.¹⁰ Merkez araştırmalarında okuyucu notlarını devamlı gündeminde tutmayı hedeflemektedir.

Yukarıdaki bazı örnek maddelerin gösterdiği gibi yazmalar hakkında her biri ayrı ve kapsamlı araştırma alanına dönüşebilecek, üzerine çok sayıda eser (tez, makale, kitap) yazılabilecek birçok konu bulmak mümkündür. Mesela mecmualar, müellif kavramı (müellif, muharrir, musannif, câmi‘, mâtin, şârih, muhaşşî...), yazmanın içinde bulunduğu alana göre farklı kullanılan terimler, yazmalardaki süsleme sanatları, cilt bu konularda akla gelen sadece ilk örneklerdir.

Tüm bu örneklerle yazma araştırma alanının çok geniş bir alan olduğunu ve araştırdıkça yeni sorularla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Merkez’in hedefi bu alanda öncü araştırmalar gerçekleştirmek, yeni araştırma konuları (alt-alanları) tespit etmek, bulgulara uygun metot, terim ve kavramsal çerçeveleri geliştirmektir.

Uygulama Hedefleri

Merkez’in bu aşamadaki uygulama hedefleri yazma kültürünü tanıtmaya ve daha iyi anlamaya yönelik seminerler düzenleme, alandaki belli araştırma problemleri üzerine çalıştaylar organize etme, yazmalar üzerinde çalışmayı kolaylaştırmaya yönelik proje ve işbirlikleri geliştirme ve tüm bu amaçların gerçekleşmesi için lisansüstü seviyede öğrenci yetiştirmedir.

Seminerler

Merkez’in düzenlediği ilk seminer dizisi -İslam Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile birlikte- “Yazma Eser Okur-Yazarlığı I: Yazma Eserlerde Maddi/Tezyini Unsurlar”dır. Sınıf ortamında başlayıp Covid-19 Pandemisi nedeni ile çevrimiçi şekle dönen bu seminer dizisinde minyatür, kağıt, mürekkep, hat, vb. gibi unsurlar tartışılmış ve dokuz oturumluk program nihayete ererek katılımcılara sertifikalar verilmiştir. ‘Nüshalarla Hasbihal’ seminer dizisinde ise uzmanların seçtiği yazmalar bir moderatör eşliğinde tartışılmaktadır. Başından beri çevrimiçi olan bu seminerin 5.si yapılmıştır. Bu seminer dizilerinin haricinde

10 Bu alandaki öncü çalışmayı Doç. Dr. Berat Açıl yönetimindeki ekip Carullah Efendi Kütüphanesi çalışması ile yapmıştır. *Osmanlı Kitap Kültürü: Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl, İstanbul: Nobel, 2015.

“Yazma Eser Çalışmalarına Medhal: Kurumlar ve Yayınlar” (Haziran 2020) gibi panel/ler de gerçekleştirilmektedir.

Uzmanların yürüttükleri bu seminerler yüksek talep görmektedir. Dolayısı ile, yazma eser kültürünün yaygınlaştırılmasında düzenlenen seminerlerin etkili bir yol olduğu görülmektedir. Dinleyici olarak katılanlar arasında çok sayıda uzman bulunması da tartışmaların seviyesini oldukça yükseltmekte, bilgi paylaşımı ve üretimine katkıda bulunmaktadır.

Çalıştaylar

Sebeb-i Telif: Osmanlı Yazarlarının Açık Ve Örtük Yazma Nedenleri (Tematik) çalıştayı organize edilmiş (çalıştay programı belli) ancak Haziran (2020) ayında yapılması planlanan bu çalıştay pandemi nedeni ile sonbahara ertelenmiştir.

Proje geliştirme, işbirliği

Merkez amaçları doğrultusunda ulusal ve uluslararası ilgili kuruluşlarla işbirliğini hedefler. Yurtdışında (Arap dünyası, İngiltere, Kanada, vb.) yazmalarla ilgilenen kurumların varlığı muhtemel işbirliklerini kolaylaştıracaktır.¹¹ Şu anda dijital yazma koleksiyonu oluşturulması amacıyla uluslararası bir kurum ile ortak bir proje geliştirilmektedir.

Eksik Tespit ve Tamamlama Hedefi

Yazmalar alanında bazı önemli eksiklerle karşı karşıyayız. Örnek vermek gerekirse Türkiye'nin bitmek bilmeyen katalog problemi'nden bahsetmek yerinde olacaktır.

Katalog problemi kısaca şudur: 1) Yazma katalogları günümüz araştırmacılarının ihtiyaçlarının gerisinde kalmıştır. 2) Kataloglardaki hataların düzeltilmesi için sistematik ve kapsamlı çaba gösterilmemiştir. Türkiye'de yapılmış iyi yazma katalogları olmasına rağmen yazma varlığının bütünü düşünüldüğünde bunların sınırlı kaldıklarını görüyoruz. Bu sorumluluğu üstlenmesi beklenen kurumlar uzun soluklu ve titiz uzman çalışması gerektiren bu alana yeterli ilgi-

11 Bu konuda önemli çalışmalara imza atan bir kurum olarak Al-Furqan Islamic Heritage Foundation (Manuscript Center) gösterilebilir, <https://www.al-furqan.com/al-furqan/centres/manuscripts-centre/>.

yi gösterememişlerdir. Katalogların ihtiyacın gerisinde kalmasına örnek olarak, yazmanın tarihine, önemine dair kritik ipuçları veren okuyucu notlarına işaret edebilir. Bu notlar kataloglarımızda neredeyse hiç dikkat edilmeyen yazma bileşenlerindedir. Yeni katalog çalışmalarında bu tip bilginin dahil edilmesi elzem görünmektedir. Tabii ki büyük emek ve kaynak gerektiren kapsamlı bir katalog çalışmasını bir merkezden beklemek söz konusu değildir. Ancak bu konudaki standartlar üzerine fikir ve örnek üretme Merkez'in hedeflerindedir.

Merkez bu gibi temel eksikleri tespit edip tamamlama/iyileştirme yolunda adım atmayı hedefler.

Yazmalar üzerine bir dergi

Bulduğumuz coğrafyada meraklısından uzmanına kadar uzanan değişik ilgi seviyesinde yazmalarla ilgilenen hatırı sayılı bir kitle mevcuttur. Bu ilgili/uzman kitle yazmalarda sık sık önemli bulgulara ulaşmakta, ancak bunları genellikle kişisel tanışıklıkları üzerinden paylaşmaktadırlar. Yazmalar alanında Merkez'in çıkarmayı düşündüğü dergi çok daha geniş bir uzman/ilgili kitlesine ulaşabilecek bir platform olacaktır. Bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla Merkez sadece yazmalara adanmış bir dergiyi bir yıl içinde çıkartmak üzere çalışmaktadır.

Bu dergide i) yazmalar hakkında hakemli makalelerin yanısıra ii) yazma terimlerine dair bir bölüm (yazma terimleri sözlüğü oluşturma amacıyla) ve iii) mevcut katalogları güncelleme amacı ile araştırmacılardan gelen yazma bilgilerine ayrılmış bir bölüm olması planlanmaktadır.

Lisansüstü öğrenci yetiştirme

Yukarıda belirtilen kapsamlı araştırma ve uygulama hedefleri amaca uygun nitelikli insan kaynağı olmadan gerçekleştirilemez. Bunu gerçekleştirme ve devamlı kılmanın en etkili yollarından biri lisansüstü öğrenci yetiştirmek olarak gözükmektedir. Bu çerçevede Merkez tez ve makale hazırlayacak araştırmacılara yardımcı olmaya hazırdır.

Sonuç ve Teşekkür

Kendi başına bir alan olma yolunda ilerleyen yazma eser kültürü çalışmalarında Merkez amaçlarını gerçekleştirmesi halinde hem bu alanda hem de kültür tarihi

ve entelektüel tarih gibi alanlarda dünyada dikkat çeken araştırma ve uygulamalara imza atacaktır. Bu nedenle FSMVÜ Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi öncü ve verimli bir girişim olarak görünmektedir.

Son olarak bu merkezin açılmasında belirleyici rol oynayan belli kişiler ve bir kurumu hatırlamak gerekir. Süreçlere yön vermek ve karşılaşılan çeşitli zorlukları aşmada Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu ve Prof. Dr. Fatih Andı'nın destekleri olmasa bu girişim herhalde başarıya ulaşamazdı. Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi'nin kurumsal desteği merkezin hayata geçmesini sağladı. Merkez yönetiminde Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun yanı sıra -alfabetik tertiple- şu isimler bulunmaktadır: Doç. Dr. Abdurrahman Atçıl (Sabancı Üniversitesi), Doç. Dr. Berat Açıl (İstanbul Şehir Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul İ. Ökten (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Kadir Turgut (İstanbul Üniversitesi), Arş. Gör. Mehmet Arıkan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Öğr. Görevlisi M. Fatih Kaya (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi), Doç. Dr. Mustakim Arıcı (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sami Arslan (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Müdür), Doç. Dr. Tuncay Başoğlu (İSAM). Hepsine teşekkür bir borçtur.